

Bioethica

Vol 4, No 2 (2018)

Bioethica

Advance directives and personal identity

Γεώργιος Μπούτλας (George Boutlas), Στέλιος Βιρβιδάκης (Stelios Virvidakis)

doi: [10.12681/bioeth.19688](https://doi.org/10.12681/bioeth.19688)

To cite this article:

Μπούτλας (George Boutlas) Γ., & Βιρβιδάκης (Stelios Virvidakis) Σ. (2018). Advance directives and personal identity. *Bioethica*, 4(2), 17–32. <https://doi.org/10.12681/bioeth.19688>

Προγενέστερες οδηγίες και το θέμα της προσωπικής ταυτότητας

Γιώργος Μπούτλας,^{1,2} Στέλιος Βιρβιδάκης³

¹ Υπ. Διδάκτωρ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

² Ερευνητής του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

³ Καθηγητής Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

 boutlasg@hol.gr

Περίληψη

Ως προγενέστερες οδηγίες (ΠΟ) θεωρούνται οδηγίες που δίδει ένα ικανό πρόσωπο για την αντιμετώπισή του, όταν θα έχει χαρακτηριστεί με νομική διαδικασία ή ιατρική εκτίμηση μη ικανός για έλλογες αποφάσεις και δράση ελεγχόμενη από αυτές. Οι δυνατόν να αφορούν αίτημα για ενεργητική η παθητική ευθανασία και ως είναι φυσικό εγείρουν θέματα νομικής και ηθικής αποδοχής τους.

Στην βιοηθική η άποψη της αποφασιστικής ισχύος των ΠΟ χωρίς ιδιαίτερα αυστηρές προϋποθέσεις, ως εκφράσεις της αυτοδιάθεσης ή των ‘κριτικών’ συμφερόντων είναι κυρίαρχη, υπάρχουν ωστόσο ισχυρές φιλοσοφικές ενστάσεις για την άνευ όρων αποδοχή τους. Δύο απόψεις συγκρούονται σε αυτό το πλαίσιο: α) Η λεγόμενη άποψη της επέκτασης η οποία υποστηρίζει το ηθικό κύρος των ΠΟ. β) Η άποψη της ένστασης κατά του ηθικού κύρους αμφισβητεί την ηθική αποδοχή των ΠΟ, με αναφορά κυρίως στην διατήρηση της προσωπικής ταυτότητας (ΠΤ) και την ύπαρξη ‘βιωματικών’ συμφερόντων. Στην εργασία αυτή θα επιχειρήσουμε μια κριτική της κυρίαρχης βιοηθικά αντίληψης για την ηθική δικαιολόγηση των ΠΟ η οποία βασίζεται στην ‘άποψη της επέκτασης’ αναφερόμενοι κυρίως στην παραδειγματική περίπτωση των ‘ευτυχισμένων ανοϊκών’ οι οποίοι έχουν ισχυρά βιωματικά συμφέροντα τα οποία μπορεί να αντιπαρατεθούν στα ‘επεκτεινόμενα’ κριτικά συμφέροντα.

Για τον σκοπό αυτό θα εξετάσουμε αρχικά τις κυριότερες θεωρίες ΠΤ που επηρεάζουν την βιοηθική συζήτηση. Αυτές είναι η βιολογική, η ανθρωπολογική, η αφηγηματική, και η ψυχολογική. Τόσο οι ψυχολογικές όσο και οι αφηγηματικές εννοήσεις του προσώπου υιοθετούν εμπειριστικές διαβαθμίσεις, οι οποίες υπόκεινται σε σχετικιστικές εκτιμήσεις, και μπορεί να οδηγήσουν σε περιορισμούς και αποκλεισμούς από την έννοια της προσωπικότητας. Προβάλλουν ως αναγκαίο ένα μεστό πρωτοπρόσωπο καθορισμό της ΠΤ, ο οποίος παγιώνεται ως προσωπικότητα, προάγοντας έτσι το κύρος των ΠΟ. Παρά την κυρίαρχη θέση τους στην βιοηθική, επειδή στηρίζουν φιλοσοφικά την ‘άποψη της επέκτασης’, αντιμετωπίζουν διάφορες σοβαρές ενστάσεις.

Υποστηρίζουμε την ‘ένσταση κατά του ηθικού κύρους’ των ΠΟ υιοθετώντας μια καντιανή υπερβατολογική θεώρηση της ΠΤ, η οποία διασφαλίζει ένα σταθερό πυρήνα, που παρέχει την βάση για μια αντίληψη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ως ανεξάρτητης από κάθε εμπειρικό υπολογισμό ικανοτήτων. Η συγκεκριμένη αντίληψη της αξιοπρέπειας περιλαμβάνει και τους μη ικανούς για έκφραση της βούλησής τους ασθενείς, και είναι αυτή που θεωρούμε ότι τίθεται σε κίνδυνο από την ευρεία και αβασάνιστη αποδοχή των ΠΟ. Επίσης διερευνούμε την δυνατότητα ηθικής δικαιολόγησης των ΠΟ στα ηθικά κείμενα του Καντ, λαμβάνοντας υπ’ όψη τις αναφορές του στην αυτοκτονία.

Λέξεις κλειδιά: προγενέστερες οδηγίες, προσωπική ταυτότητα, J.S.Mill, Harry Frankfurt, Derek Parfit, David Velleman, Ronald Dworkin, Καντιανή υπερβατολογική ταυτότητα.

Advance directives and personal identity

George Boutlas^{1,2}, Stelios Virvidakis³

¹ PhD candidate, National and Kapodistrian University of Athens, Athens.

² Research Fellow in Applied Philosophy Research Lab, National and Kapodistrian University of Athens, Athens.

³ Professor of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens, Athens.

Abstract

Advance directives (ADs) are directives that a competent person gives in advance, for her treatment in case she is characterized (legally or by medical evaluation) incompetent for rational decision making that can guide action. ADs may be demands for active or passive euthanasia, raising legal and moral issues concerning their acceptance.

In bioethics, although the view supporting the decisive authority of ADs, without any presuppositions, as expressions of self determination and of “critical interests”, remains dominant, there are strong philosophical objections to their unconditional acceptance. There are two opposed views on this issue: a) The so called extension view that supports the moral authority of ADs. b) The moral authority objection view that questions the moral acceptance of ADs, focusing on the continuity of personal identity (PI) and on the existence of experiential interests. In this paper we attempt to criticize the dominant bioethical view about the moral justification of ADs based on the extension view, dwelling mainly on cases of “happy demented” patients, who have strong experiential interests that can conflict with the “extended” critical interests.

We thus examine first the more influential PI theories in bioethical discourse. These are the biological, the anthropological, the narrative and the psychological theories. Both psychological and narrative conceptions of PI adopt experiential data that are subject to relativistic evaluations and can lead to limitations of, and exceptions from, the concept of personhood. They both demand a thick first person identification of PI, which is then established as personal identity, supposedly grounding the authority of ADs. Despite their dominant position in bioethics, insofar as they lend support to the extension view, they face several objections.

We try to defend the moral authority objection regarding ADs, by adopting a Kantian transcendental account of PI, which provides a rigid kernel that grounds a conception of human dignity as independent from any experiential assessment of abilities. This conception of human dignity also includes patients incompetent to express their will, and is endangered by the unconditional acceptance of ADs. We also investigate a possible moral justification of ADs in Kantian ethics which appeals to Kant’s positions on suicide.

Keywords: advance directives, personal identity, J.S. Mill, Harry Frankfurt, Derek Parfit, David Velleman, Ronald Dworkin, Kantian transcendental identity.

1. Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα επιχειρήσουμε μια κριτική της κυρίαρχης αντίληψης στο χώρο της βιοηθικής, για το απόλυτο ηθικό κύρος των *προγενέστερων οδηγιών*. Ως *προγενέστερες* οδηγίες θεωρούνται οδηγίες που δίδει ένα ικανό πρόσωπο, για την αντιμετώπισή του όταν θα έχει χαρακτηριστεί με νομική διαδικασία ή ιατρική εκτίμηση μη ικανός¹ για έλλογες αποφάσεις και δράση ελεγχόμενη από αυτές. Θα υποστηρίξουμε μια ένσταση κατά του απόλυτου ηθικού κύρους των *προγενέστερων οδηγιών*, υιοθετώντας μια καντιανή υπερβατολογική θεώρηση της προσωπικής ταυτότητας, με αναφορά στην *υπερβατολογική ψυχολογία*² της ΚΚΛ. Η ταυτότητα αυτή διασφαλίζει ένα σταθερό πυρήνα, ο οποίος παρέχει την βάση για μια θεώρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ως ανεξάρτητης από κάθε εμπειρικό υπολογισμό ικανοτήτων. Η συγκεκριμένη αντίληψη της αξιοπρέπειας περιλαμβάνει και τους μη ικανούς για έκφραση της βούλησής τους ασθενείς, και είναι αυτή που θεωρούμε ότι τίθεται σε κίνδυνο από την ευρεία και αβασάνιστη αποδοχή των *προγενέστερων οδηγιών* η οποία βασίζεται σε μια εμπειριστική θεώρηση της προσωπικής ταυτότητας. Θα διερευνήσουμε επίσης την δυνατότητα ηθικής δικαιολόγησης των *προγενέστερων οδηγιών* ως εντολών ευθανασίας, μέσω των αναφορών στην αυτοκτονία, στα ηθικά κείμενα του Καντ.

Στην βιοηθική είναι κυρίαρχη η άποψη της αποφασιστικής ισχύος των *προγενέστερων οδηγιών* (στο εξής ΠΟ) χωρίς ιδιαίτερα αυστηρές προϋποθέσεις, ως εκφράσεων της αυτοδιάθεσης ή των *επιζώντων συμφερόντων* (Davis 2007, 355). Είναι η *άποψη της επέκτασης* (*extension view*) των δικαιωμάτων η οποία υποστηρίζει το ηθικό κύρος των ΠΟ, διότι δέχεται ότι τα δικαιώματα των μη ικανών ατόμων είναι μια επέκταση των δικαιωμάτων τους ως ικανών, στο 'μη ικανό' μέλλον τους. Οι Dresser και Robertson θα χαρακτηρίσουν αυτήν την άποψη ως *ορθόδοξη* (Dresser and Robertson 1989, 234). Η συγκεκριμένη άποψη αντιπαράκειται με εκείνη της *ένστασης κατά του ηθικού κύρους* των ΠΟ, η οποία αμφισβητεί την απροϋπόθετη ηθική αποδοχή τους. Σύμφωνα με τη δεύτερη αυτή άποψη, η προσωπική ταυτότητα (στο εξής ΠΤ), εκφράζεται πλέον με τα *καλύτερα* (στην παρούσα φάση της ζωής), *συμφέροντα*,³ και έρχεται σε σύγκρουση με την υποθετική επέκταση της *προηγούμενης αυτονομίας* ως νόμιμου φορέα προτιμήσεων και συμφερόντων, στον μη ικανό και χωρίς ΠΤ κατ' αυτήν την άποψη πλέον ασθενή (Davis 2007, 350-51). Ουσιαστικά πρόκειται για άλλη μια περίπτωση όπου στο βιοηθικό πλαίσιο συγκρούεται η *αρχή του σεβασμού της αυτονομίας* με αυτήν της *αγαθοπραξίας*.

Τα μη ικανά πρόσωπα, δεν μπορούν να διαμορφώσουν ή να εκφράσουν επιθυμίες για το είδος της ιατρικής αντιμετώπισης, την οποία θα επέλεξαν, εάν ήσαν ικανοί. Ο νόμος αναγνωρίζει σε αυτήν την περίπτωση τρία πρότυπα για να αποφασισθεί η αντιμετώπιση του μη ικανού. Ένα

¹ Με την έκφραση 'μη ικανός' αποδίδεται ο όρος incompetent.

² Η Patricia Kitcher ισχυρίζεται ότι πρέπει να κατανοήσουμε τους Παραλογισμούς και άρα το θέμα της ταυτότητας, υπό το φως της υπερβατολογικής ψυχολογίας της Υπερβατολογικής Παραγωγής των καθαρών εννοιών του νου, και αντιμετωπίζοντας ως θετική ψυχολογική προσέγγιση αυτή της Παραγωγής και αρνητική εκείνη του ρασιοναλιστή Ψυχολόγου. Στον βαθμό που η καντιανή υπερβατολογική ψυχολογία -η οποία αναφέρεται σε αναζήτηση a priori συνθηκών δυνατότητας- μας βοηθά να κατανοήσουμε βασικά γνωρίσματα της ανθρώπινης νόησης και πράξης, μπορεί να γίνει αποδεκτή από μια σύγχρονη προσέγγιση της ΠΤ και των πρακτικών και ηθικών της υποδηλώσεων.

³ Από τον Ronald Dworkin προτείνεται η διάκριση μεταξύ κριτικών και εμπειρικών (ή βιωματικών όπως μεταφράζει τον όρο "experiential" ο Φίλιππος Βασιλόγιαννης) συμφερόντων. Οι Dresser - Robertson, χρησιμοποιούν την έκφραση παρόντα συμφέροντα και προβληματίζονται για την εκτίμησή τους. Θα μπορούσαμε να τα εκτιμήσουμε εμπειρικά, με την εκτίμηση του πόνου, την στάθμιση της επικοινωνίας με τους άλλους και το περιβάλλον, και της γνωστικής ικανότητας. Το θέμα είναι εάν όλα αυτά μπορούν να μας οδηγήσουν στο συμπέρασμα για μια ζωή που «αξίζει να βιωθεί». (Dresser and Robertson 1989: 241).

ισχυρό πρότυπο αυτονομίας στηριγμένο στην προηγούμενη αυτονομία, το οποίο περιλαμβάνει είτε διαθήκες ζωής, είτε ΠΟ, είτε σαφώς εκφρασμένες πεποιθήσεις του αρρώστου. Ένα ασθενές πρότυπο αυτονομίας το οποίο εκφράζεται με την υποκατάσταση της κρίσης του μη ικανού, από κάποιον τρίτο. Τέλος το πρότυπο των καλύτερων συμφερόντων του ασθενούς όπως ονομάζεται, ένα αγαθοπρακτικό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο οι αποφάσεις λαμβάνονται σύμφωνα με τις ιατρικές ενδείξεις προς το συμφέρον της υγείας του. (Beauchamp and Childress 2009, 135-140) Εδώ θα ασχοληθούμε με τις ΠΟ ως ένα ισχυρό πρότυπο αυτονομίας το οποίο σε πολλές περιπτώσεις αντιπαρατίθεται, με το αγαθοπρακτικό πρότυπο των καλύτερων συμφερόντων του ασθενούς εντάσσοντας την αντιπαράθεσή τους σε ένα καντιανό πλαίσιο.

Σύμφωνα με το ισχύον νομικό καθεστώς στην χώρα μας, υπάρχει μια μερική αποδοχή των ΠΟ η οποία ωστόσο είναι επισφαλής για την νομική ευθύνη του ιατρού ο οποίος βρίσκεται μεταξύ δύο πυρών. «Από την μια μεριά εάν δεν ακολουθήσει κάποιες οδηγίες του ασθενή ενδέχεται να έχει αστική ευθύνη ενώ από την άλλη μεριά ...ο φόβος μπροστά στην αφαίρεση ζωής αμέσως παραπέμπει στην ποινική ευθύνη.». (Ρεθυμιωτάκη 2012). Ο ασθενής στην χώρα μας μπορεί να ζητήσει παθητική ευθανασία μέσω ΠΟ (σε περίπτωση μάλιστα θεραπείας, όπως ή ανώφελη παράταση μηχανικής υποστήριξης ή πειραματικές θεραπείας ή επώδυνες επεμβάσεις χωρίς προσδόκιμο επιβίωσης) και το κατεξοχήν νομικό μέσο για να το πράξει είναι οι ΠΟ, αλλά όχι ενεργητική ευθανασία η οποία δεν είναι νόμιμη. Στην Ελλάδα και ειδικά για ΠΟ μη ανάνηψης η ΕΕΒ έχει κρίνει ότι «η σημασία των 'οδηγιών μη ανάνηψης' έχει νόημα μόνον όταν ο θεράπων κρίνει ότι η αναζωογόνηση δεν θα έχει μονιμότερο αποτέλεσμα, θα είναι δηλαδή 'ανώφελη' θεραπεία... σε κάθε άλλη περίπτωση, η Επιτροπή κρίνει ότι οι οδηγίες 'μη ανάνηψης' δεν πρέπει να επηρεάζουν την απόφαση του ιατρού». (ΕΕΒ Σύσταση 2013) Σε πολλές ευρωπαϊκές νομοθεσίες, οι ΠΟ πρέπει να πληρούν αυστηρές προϋποθέσεις τις οποίες αν δεν τηρούν, δεν είναι απόλυτα δεσμευτικές για τον ιατρό, ο οποίος υποχρεούται απλά να τις

αξιολογήσει μαζί με άλλα στοιχεία. (Ρεθυμιωτάκη 2012).

Η περιπτώσιολογία των ΠΟ είναι πλούσια και αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν από οδηγίες για συγκεκριμένες θεραπείες, μέχρι και επιθυμίες για ενεργητική ή παθητική ευθανασία. Επίσης μεγάλη είναι η ενδεχόμενη ποικιλία των καταστάσεων των ασθενών που έχουν διατυπώσει ΠΟ, από την φυτική κατάσταση ατόμων τα οποία υπόκεινται σε μάλιστα θεραπεία, έως άτομα με αρχόμενες νευρολογικές εκφυλιστικές παθήσεις ή αρχόμενη άνοια αλλά σε καλή γενική κατάσταση. Την ένσταση εναντίον του ηθικού κύρους των ΠΟ έχουν πυροδοτήσει κυρίως οι παραδειγματικές περιπτώσεις των λεγόμενων «ευτυχισμένων ανοϊκών» όπως η περίπτωση της Margo.⁴ Οι ασθενείς αυτοί έχουν παρόντα εμπειρικά ή βιοηθικά συμφέροντα αρκετά ισχυρά ώστε να μπορούν να αντιπαρατεθούν στις πιθανές ΠΟ τους για μη θεραπεία. Θα ερευνήσουμε ουσιαστικά την ισχύ των ΠΟ από άτομα όπως η Margo, για τα οποία ο Ronald Dworkin διερωτάται: «θα μπορούσαμε άραγε να τα θανατώσουμε [δική μας επισημάνση]

⁴ Η Margo, απέκτησε μια παραδειγματική υπόσταση στην βιοηθική συζήτηση, μετά την σύντομη και γλαφυρή περιγραφή του φοιτητή τότε της ιατρικής Andrew Firlík, ο οποίος την επισκεπτόταν καθημερινά στο πλαίσιο της εκπαίδευσής του, και ο οποίος δήλωσε για την 55χρονη ανοϊκή κυρία, η οποία συνήθως δεν τον αναγνώριζε, ότι ήταν ένας από τους ευτυχέστερους ανθρώπους που είχε γνωρίσει (Firlík 1991). Η περίπτωση χρησιμοποιήθηκε στην συνέχεια ως νοητικό πείραμα από τον Ronald Dworkin, το οποίο υπέθετε ότι η Margo είχε αφήσει μια διαθήκη ζωής ζητώντας να μην αντιμετωπισθεί οποιαδήποτε σοβαρή πάθησή της και να αφηθεί να πεθάνει εάν κατέληγε ανοϊκή. Η περίπτωση κατέληξε ως η πλέον παραδειγματική στην βιβλιογραφία, για τη σύγκρουση μεταξύ των παρόντων καλύτερων συμφερόντων ή εμπειρικών συμφερόντων και των προγενεστέρων οδηγιών που κατά τον Dworkin αντιπροσωπεύουν τα κριτικά συμφέροντα. Το Συμβούλιο του Προέδρου για την Βιοηθική (The President's Council on Bioethics) των ΗΠΑ εξέδωσε μια γνώμη σχετικά με την υποθετική περίπτωση της Margo, κατά την οποία οι προγενέστερες οδηγίες δεν μπορούν να υπερκεράσουν τα καλύτερα συμφέροντα του ασθενούς, που επιβάλλουν την αγαθοπρακτική αντιμετώπισή του (Beauchamp and Childress 2009: 139).

συνειδητά;» (Dworkin 2013, 326). Οι περιπτώσεις μάταιης θεραπείας δεν εμπίπτουν σε όσα θα ισχυριστούμε εδώ.⁵ Αρχικά θα εξετάσουμε ορισμένες από τις θεωρίες προσωπικής ταυτότητας με ιδιαίτερη έμφαση στην *ψυχολογική* η οποία είναι εμπειριστικής προέλευσης και στηρίζει θεωρητικά την *άποψη της επέκτασης*.

2. Οι θεωρίες της προσωπικής ταυτότητας σε βιοηθικό πλαίσιο

Οι κύριες θεωρίες ΠΤ που επηρεάζουν την βιοηθική συζήτηση, είναι η **βιολογική**, η **ψυχολογική**, η **αφηγηματική**, και η **‘ανθρωπολογική’**.

α) Η **βιολογική ταυτότητα** θεωρούμενη από τη σκοπιά του δικαίου αποδίδει νομική υπόσταση προσώπου σε όλα τα έμβια ανθρώπινα όντα, από γεννήσεως έως θανάτου (σε πολλές νομοθεσίες *status* προσώπου έχουν και τα έμβρυα). Η σωματικότητα (το DNA σήμερα) του προσωρινά ή μόνιμα μη ικανού γεννά αξιώσεις προσώπου, που μπορεί να έρθουν σε σύγκρουση με τις ΠΟ, διότι το πρόσωπο εμπεριέχει το σώμα-φορέα του. Η βιολογική θεώρηση της ΠΤ, είναι αναγωγιστική και ως εκ τούτου δεν στηρίζει επαρκώς τις κανονιστικές αξιώσεις της έννοιας. Ωστόσο σύμφωνα με αυτήν, δεχόμενοι ότι η ταυτότητα διαπιστώνεται εμπειρικά από ένα τρίτο πρόσωπο και εκτείνεται από το έμβρυο έως τον θάνατο, αναγνωρίζουμε ουσιαστικά πως οι ΠΟ έρχονται σε αντιπαράθεση με τα παρόντα *βιωματικά* συμφέροντα του μη ικανού (απλές απολαύσεις, αποφυγή πόνου, κ.α.).

β) Το σχεσιακό κριτήριο μνήμης του Λοκ εγκαινιάζει και κυριαρχεί στην εμπειριστική **ψυχολογική άποψη της έννοιας της προσωπικής ταυτότητας**.

όσο αυτή η συνείδηση μπορεί να επεκταθεί προς τα πίσω προς οποιαδήποτε περασμένη σκέψη ή πράξη [ως μνήμη], τόσο πιο πολύ

προσεγγίζει την ταυτότητα εκείνου του προσώπου (Locke 2016, book II, chap. XXVII, σελ 562).

Ο Λοκ αναγνωρίζει μια ανθρώπινη ταυτότητα (man), ως εξαρτώμενη από την ύλη του σώματος, αλλά εξαρτά την ΠΤ από την μνήμη. Η συνέχεια της συνείδησης και όχι η συνέχεια της ουσίας πρέπει να καθορίζει την νομική ευθύνη. Μια ένσταση κατά του κριτηρίου της σχεσιακής μνήμης, είναι, ότι η ΠΤ διατηρείται παρά την ενδεχόμενη απώλεια μνήμης. Κάποιες πράξεις είναι δικές μου ακόμα και εάν δεν θυμάμαι ότι τις επιτέλεσα (μέθη, κατάθλιψη, αμνησία). Η πλέον γνωστή κριτική είναι του Joseph Butler, σύμφωνα με την οποία ο Λοκ διέπραξε ‘ένα υπέροχο σφάλμα’ και αυτό είναι ότι στην σχέση συνειδησιακής συνέχειας, η μνήμη προϋποθέτει την ταυτότητα και κατ’ αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί να την συγκροτεί (Shoemaker 1988, 4).

Σύμφωνα με τον Λοκ

[το πρόσωπο] είναι ένας δικαστικός όρος κατάλληλος για πράξεις και την αξιολόγησή τους. Γι’ αυτό σχετίζεται μόνο με νοήμονα δρώντα υποκείμενα, ικανά να αντιληφθούν νόμο, και να νοιώσουν ευτυχία και δυστυχία. (Locke 2016, βιβλίο II, κεφ. XXVII, 579).

Οι μη ικανοί δεν είναι «νοήμονα δρώντα υποκείμενα, ικανά να αντιληφθούν νόμο, και να νοιώσουν ευτυχία και δυστυχία», δηλαδή αποτελούν μη πρόσωπα. Έτσι σύμφωνα με την *άποψη της επέκτασης* την προηγούμενη προσωπικότητά τους μπορούν να εκφράζουν μόνο οι ΠΟ.

Οι επίγονοι του Λοκ ανάγουν την ΠΤ σε μια συνείδηση πολύ πιο περίπλοκη από την απλή μνήμη του Λοκ, δεχόμενοι πως την συγκροτούν ποικίλες συνδέσεις νοητικών περιεχομένων.

Ο Derek Parfit περιλαμβάνει στην έννοια της ταυτότητας την συνέχεια και την συνδεσιμότητα (από ένα ελάχιστο σύνολο αναμνήσεων και ψυχολογικών ιδιοτήτων). Για να αποφύγει την ένσταση του Butler στον Locke ότι η μνήμη

⁵ Σύμφωνα με την σύσταση της ΕΕΒ όταν οι ΠΟ αφορούν μάταιη θεραπεία θα πρέπει να γίνονται πάντοτε σεβαστές. (ΕΕΒ Σύσταση 2013)

προϋποθέτει την ταυτότητα, εισάγει την ‘q-μνήμη’ (q- memory) την οποία καθορίζει έτσι ώστε να μην προϋποθέτει την ταυτότητα.⁶ Έτσι ένα πρόσωπο στην χρονική στιγμή T1 είναι ίδιο με ένα πρόσωπο στην χρονική στιγμή T2 μόνο εάν έχει την κατάλληλη συνέχεια και συνδεσιμότητα (από ένα ελάχιστο σύνολο αναμνήσεων και ψυχολογικών ιδιοτήτων) (Parfit 1984, 204-209). Με αυτόν τον τρόπο γεννάται ένα θέμα για την ισχύ των ΠΟ εφόσον ο μη ικανός δεν τηρεί τις προδιαγραφές της συνέχειας της ΠΤ, με εκείνη του συντάκτη των ΠΟ. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε ότι για τον Parfit, στην κατάσταση του μη ικανού, είναι αμφίβολο εάν υπάρχει το προηγούμενο πρόσωπο, άρα οι ΠΟ έχουν ισχύ.

Στο άρθρο του “Freedom of the Will and the Concept of a Person” ο Frankfurt δηλώνει ότι «μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ προσώπων και άλλων πλασμάτων βρίσκεται στην διαμόρφωση της βούλησης ενός προσώπου» (Frankfurt 1971, 16). Το πρόσωπο διαμορφώνεται από μια βούληση ελεύθερη, αλλά όχι απεριόριστα ελεύθερη να αλλάζει. «Το ότι ένα άτομο απολαμβάνει ελευθερίας της βούλησης σημαίνει ότι είναι ελεύθερο να επιθυμεί αυτό που επιθυμεί να επιθυμεί [επιθυμίες δευτέρας τάξης]. Συγκεκριμένα, σημαίνει ότι είναι ελεύθερος να βούλεται αυτό που επιθυμεί να βούλεται, ή να έχει την βούληση που επιθυμεί» (Frankfurt 1971, 15). Για να αντιμετωπίσει δε την εις άπειρον αναδρομή σε επιθυμίες ανώτερης τάξης θα δηλώσει ότι «η αποφασιστικότητα της δέσμευσης στην οποία έχει προβεί, σημαίνει πως αποφάσισε ότι δεν απομένουν περαιτέρω ερωτήσεις, περί των βουλήσεών του, δευτέρας τάξης, ή οποιασδήποτε ανώτερης τάξης» (Frankfurt 1971, 16). Από την αρχική θέση της ‘ταύτισης’ με τα κίνητρα των επιθυμιών δευτέρας τάξης, ο Frankfurt καταλήγει τελικά να

υιοθετήσει ένα «νέο κριτήριο εσωτερικότητας» το οποίο είναι ότι «τα κριτήρια είναι εσωτερικά του εαυτού, όταν είναι ουσιαστικά για την βουλευτική φύση του υποκειμένου» (Velleman 2006, 332). Αυτή η βουλευτική φύση διαχωρίζεται από την καντιανή, ορθολογικά διαμορφωμένη βούληση, και είναι μια φύση διαμορφωμένη μέσω ενδεχομενικών ατομικών χαρακτηριστικών. Το άτομο που θέλει να παραμείνει ακέραιο θα πρέπει να εκφράζει τα ουσιαστικά του συμφέροντα. Αυτή η θέση διαπιστώνει ο Velleman αποτελεί ένα ιδεώδες που μας αναπαριστά όπως θα επιθυμούσαμε, να είμαστε αλλά η αντίληψη του εαυτού μας δεν θα έπρεπε να ‘ραφτεί’ πάνω στις προσδοκίες μας για αυτό το ιδεώδες. Η εννοιολόγηση του ‘ακέραιου’ προσώπου από τον Frankfurt, η οποία συνεπάγεται την απώλειά του με την εξαφάνιση των πολυεπίπεδων συνδέσεων, φαίνεται να αφήνει επίσης ακέραια την ισχύ των ΠΟ.

γ) Μετά την συγκρότηση της ΠΤ από διάφορα ψυχολογικά ενεργήματα, γίνεται πια εύκολη η μετάβαση και σε άλλες πιο ‘ελεύθερες’ αυτοδημιουργίες του εγώ, οι οποίες και αποτελούν τη βάση για την **αφηγηματική άποψη της έννοιας της προσωπικής ταυτότητας**.

Στις αφηγηματικές εννοήσεις της προσωπικότητας περιλαμβάνονται, οι προσωπικές αυτοβιογραφικές αφηγήσεις του Alasdair Mac Intyre, η αφήγηση από έναν εκπρόσωπο ο οποίος παίρνει αποφάσεις που συνεχίζουν κατά τον καλύτερο τρόπο την «συγγραφή» της ζωής του αρρώστου κατά τον Howard Brody (Davis 2007, 363), ή ακόμα και οι κοινοτιστικές θέσεις του Mark Kuczewski κατά τις οποίες η προσωπικότητα είναι μέρος της αφηγηματικής ταυτότητας της ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο (Davis 2007, 357). Πρόκειται για κοινοτιστικές ουσιαστικές θέσεις, οι οποίες γενικά δεν συμφωνούν με τις ΠΟ, διότι θεωρούνται έκφραση της αυτονομίας, την οποία εκλαμβάνουν ως προβληματική έννοια, αποδέχονται ωστόσο τις αφηγήσεις ως εξίσου ισχυρές με τις ΠΟ, απέναντι στα καλύτερα συμφέροντα του μη ικανού. Παρά τις ανάλογες επιφυλάξεις μας για το απόλυτο κύρος των ΠΟ, δεν θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε με μια

⁶ Quasi memories- οιονεί μνήμες, είναι εμπειρίες που προσομοιάζουν με μνήμες, οι οποίες παράγονται με τον κατάλληλο τρόπο από τις εμπειρίες των οποίων φαίνεται να αποτελούν μνήμες. Έτσι υποτίθεται ότι εξασφαλίζεται αιτιακά ο μη ψευδαισθητικός χαρακτήρας της εμπειρίας της μνήμης.

τέτοια ριζική αμφισβήτησή τους ως έκφρασης αυτονομίας.

Τόσο οι ψυχολογικές όσο και οι αφηγηματικές εννοήσεις του προσώπου προβάλλουν ως αναγκαίο ένα μεστό πρωτοπρόσωπο καθορισμό της ΠΤ, η οποία παγιώνεται ως προσωπικότητα, αποπροσωποποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους μη ικανούς, και προάγοντας το κύρος των ΠΟ.

δ) Η **ανθρωπολογική άποψη** εκφρασμένη πρόσφατα κυρίως από την Marya Schechman, αποδίδει στον καθορισμό της έννοιας του προσώπου, μια πρακτική κυρίως στόχευση, και όχι οντολογική ή γνωσιολογική, θεωρώντας ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουμε ένα 'μοντέλο εξάρτησης' της ΠΤ από τις πρακτικές στοχεύσεις (Schechman 2014, 41). Η ανθρωπολογική άποψη συνεπάγεται μια ισχυρή σύνδεση ΠΤ και βιωματικών συμφερόντων. Ο ανοϊκός ή σε κώμα 'είναι ακόμα ό πατέρας μου', ένα πρόσωπο, το οποίο έχει ακόμα εμπειρικά συμφέροντα, τα οποία δεν υπόκεινται σε καμιά περίπτωση στην νομική ισχύ των ΠΟ. Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτελεί προσπάθεια δικαιολόγησης των κοινών αντιλήψεων για την ΠΤ μέσα από μια γενικότερη φιλοσοφική θεώρηση, και δεν στηρίζεται σε ένα ισχυρό κανονιστικό υπόβαθρο.

3. Η ιδιαίτερη προσέγγιση της προσωπικής ταυτότητας από τον Dworkin

Η θεώρηση της αυτονομίας από τον Ronald Dworkin ως *προηγούμενη αυτονομία* αναγνωρίζει απόλυτο κύρος στις ΠΟ. Ο Dworkin ισχυρίζεται πως ο μη ικανός έχει *εμπειρικά* ή *βιωματικά* συμφέροντα, σε κάθε περίπτωση υποδεέστερα των *κριτικών* του συμφερόντων, τα οποία αποτελούν μια αφήγηση της ζωής του, όπως ήθελε πραγματικά να την ζήσει. Στον μη ικανό έχει κατά κάποιο τρόπο πάψει να υπάρχει το σημαντικό ηθικά και νομικά *κριτικό* πρόσωπο, του οποίου την φωνή μέσω των ΠΟ οφείλει να σεβαστεί το τωρινό πρόσωπο. Και είναι το στοιχείο της δυνατότητας μιας συνεκτικής «διαμόρφωσης της ζωής του σύμφωνα με την δική του συνεκτική ή μη- αλλά σε κάθε περίπτωση διακριτή- προσωπικότητα», εκείνο που διαμορφώνει τον *κριτικό εαυτό* «που

καθιστά δυνατή την αυτοπραγμάτωση» (Dworkin 2013, 319). Ωστόσο χωρίς να παρουσιάζονται κάποια διωποκειμενικά κανονιστικά στοιχεία της *κριτικής αυθεντικότητας*, τα *κριτικά συμφέροντα* δεν έχουν κάποια ουσιαστική υπεροχή πάνω στα *εμπειρικά συμφέροντα*. Η Σταυρούλα Τσινόρεμα θα χαρακτηρίσει την έννοια της αυτονομίας στον Dworkin ως «πολύ στενή» (Tsinorema 2015, 73).

Οι Rebecca Dresser και John Robertson θεωρούν τα *παρόντα συμφέροντα* των μη ικανών ως εγείροντα αξιώσεις σεβασμού επί ίσοις όροις, με τα *κριτικά συμφέροντα* του Dworkin, θέτοντας έτσι στον αντίποδα του σεβασμού των ΠΟ, το αίτημα της ανάπτυξης μιας μεστής θεωρίας εμπειρικών συμφερόντων ή *ποιότητας ζωής του μη ικανού αρρώστου* (Dresser and Robertson 1989, 240-241). Ωστόσο η εννοιολόγησή τους του προσώπου είναι ουσιαστικά εμπειριστική και δεν φαίνεται να λαμβάνουν υπ' όψη την κανονιστική έννοια του προσώπου. (Tsinorema 2015, 76)

Για την περίπτωση της Margo ο Dworkin θα καταλήξει ότι «ενδέχεται να έχουμε άλλους εξ ίσου ευγενείς λόγους να την αντιμετωπίσουμε σύμφωνα με τις ενεστώσες επιθυμίες της, και όχι όπως η ίδια, στο υποθετικό παράδειγμά μου, είχε κάποτε ζητήσει. Και πάλι όμως, κάτι τέτοιο προσβάλλει παρά σέβεται την αυτονομία της» (Dworkin 2013, 326).

4. Μια καντιανή υπερβατολογική προσέγγιση της προσωπικής ταυτότητας και οι ηθικές της υποδηλώσεις

Οι εμπειριστικές διαβαθμίσεις του προσώπου, υπόκεινται σε σχετικιστικές εκτιμήσεις, και μπορεί να οδηγήσουν σε περιορισμούς και αποκλεισμούς (ατόμων όπως τα μη ικανά) από την έννοια της προσωπικότητας. Δίδεται η εντύπωση ότι ξεκινούν από παραδειγματικές περιπτώσεις, αλλά παραμένουν σε αυτές, και δεν επεκτείνονται σε όλα τα μέλη της ανθρωπότητας, ακόμα και τα μη ικανά, όπως πιστεύουμε ότι το επιτυγχάνει η καντιανή υπερβατολογική προσέγγιση, την οποία θα διερευνήσουμε στην συνέχεια. Η έννοια της ΠΤ για να αποφύγει την κατηγοριοποίηση των

προσώπων, χρειάζεται να βασισθεί σε οικουμενικά και αναγκαία στοιχεία (τα οποία αποτελούν γνωρίσματα του *a priori* στον Καντ).

Στην ΚΚΑ η αυτοσυνειδησία πραγματώνεται μόνο επειδή έχω την δυνατότητα να κατανοώ το πολλαπλό [των παραστάσεων] σε μια συνείδηση, γι αυτό ονομάζω αυτές τις παραστάσεις δικές μου γιατί διαφορετικά θα είχα ένα τόσο πολύχρωμο ποικίλο εγώ όσες είναι και οι παραστάσεις που έχω (ΚΚΑ, Β 133-134).

Η εμπειριστική άποψη δεν μπορεί να έχει την αναγκαιότητα και οικουμενικότητα του καντιανού *a priori*. Τέτοια χαρακτηριστικά έχει το 'εγώ νοώ' που συνοδεύει όλες τις παραστάσεις μας.

Το Εγώ νοώ, αυτό πρέπει [αναγκαιότητα] να έχει την δυνατότητα να συνοδεύει όλες μου [οικουμενικότητα] τις παραστάσεις γιατί διαφορετικά θα μπορούσε να σχηματισθεί μέσα μου η παράσταση από κάτι, που δεν θα ήταν δυνατόν να νοηθεί, πράγμα που ακριβώς σημαίνει ή ότι η παράσταση είναι αδύνατη ή για μένα τίποτα. (ΚΚΑ Β 131-132)

Για την αυτοσυνειδησία αρκεί η *a priori* γνώση της αρχής της κατάληψης που εκφράζει το μινιμαλιστικό *Εγώ νοώ*, συρρικνώνοντας τις μαξιμαλιστικές συνειδησιακές εμπειριστικές απαιτήσεις. Ο Καντ θα αποδομήσει τις αξιώσεις τόσο του ρασιοναλιστή όσο και του εμπειριστή ψυχολόγου στους *Παραλογισμούς της Υπερβατικής Διαλεκτικής*, καθιστώντας το Εγώ μια

ψιλή συνείδηση που συνοδεύει τις έννοιες... ένα υπερβατικό υποκείμενο των σκέψεων = X, το οποίο γνωρίζεται μόνο διαμέσου των σκέψεων που συνιστούν τα κατηγορήματά του, και για το οποίο ξεχωριστά δεν μπορούμε να έχουμε την παραμικρή έννοια (ΚΚΑ Α346).

Ο Καντ αρνείται την δυνατότητα να τεθεί το ερώτημα για την ταυτότητα του εγώ από την σκοπιά του 1^{ου} προσώπου. Το σφάλμα του ρασιοναλιστή ψυχολόγου είναι η σύγχυση της σκοπιάς του 1^{ου} με το 3^ο πρόσωπο, η

μεταχείριση του ερωτήματος για την αριθμητική ταυτότητα ως αντικείμενο, από ένα τρίτο πρόσωπο, με το να παρέχει μια απάντηση σε αναφορά με την πρωτοπρόσωπη σύλληψη του εαυτού (Allison 2004, 345).

Η πρακτική στόχευση της πρώτης *Κριτικής* (μέσω του πρωτείου του πρακτικού Λόγου) ισχύει και στην περίπτωση της ΠΤ. Αν και ο Καντ αρνείται την εμπειρική δυνατότητα γνώσης του Εγώ που αξιώνει ο ρασιοναλιστής ψυχολόγος, ήδη στο «Περί του Τελικού Σκοπού της Φυσικής Διαλεκτικής του Ανθρωπίνου Λόγου», της αναγνωρίζει μια υπηρεσία στην αξίωση του Λόγου να προχωρεί σύμφωνα με υπερβατικές ιδέες, μια αξία όχι ως συστατικής αλλά ως ρυθμιστικής αρχής (ΚΚΑ Α671), με πρακτική στόχευση. Έτσι θέλουμε στην Ψυχολογία

να συνδέσουμε όλα τα φαινόμενα, τα ενεργήματα και την δεκτικότητα της ψυχής κατά τέτοιον τρόπο πάνω στον οδηγητικό μίτο της εσωτερικής εμπειρίας ως εάν η ψυχή μας να ήταν μια απλή ουσία που υπάρχει διαρκώς με προσωπική ταυτότητα (ΚΚΑ Α672) .... αυτές [οι υπερβατικές ιδέες] καθιστούν ίσως δυνατή μια μετάβαση από τις έννοιες της φύσεως στις έννοιες του πρακτικού Λόγου (ΚΚΑ Α329).

Στην δεύτερη *Κριτική*, γίνεται μια στροφή από το πρακτικό υποκείμενο στον άλλο ως πρόσωπο (με την υπερβατική και όχι την εμπειρική έννοια) ως αποβλεπτικό αντικείμενο των υποχρεώσεων του υποκειμένου. Έτσι φαίνεται ότι θα πρέπει να αναγνωρίσω ένα οιονεί εμπειρικό (λοκιανό) πρόσωπο στον Άλλο, σεβόμενος την κανονιστική αξία της έννοιας του προσώπου την οποία ο Καντ εισάγει στην *Υπερβατική Διαλεκτική*:

η έννοια της ουσίας και του απλού ...και η έννοια της προσωπικότητας μπορεί να παραμένει (καθ' όσον αυτή είναι υπερβατική, δηλ. ενότητα του υποκειμένου το οποίο κατά τα λοιπά μας είναι άγνωστο. ...) και κατά τούτο η έννοια αυτή είναι επίσης αναγκαία και επαρκής για πρακτική χρήση (ΚΚΑ Α365).

Δεν έχω μεν την δυνατότητα εμπειρικής γνώσης του εαυτού ούτε ενδοσκοπικά

(πρωτοπρόσωπα) ούτε «από την σκοπιά του άλλου ως αντικείμενο της εξωτερικής του εποπτείας» (ΚΚΑ Α362) (τριτοπρόσωπα), αναγνωρίζω όμως και τον εαυτό μου αλλά και τον άλλο, προς το οποίο στρέφεται η πρακτική μου στόχευση, ως πρόσωπα. Και είναι αυτά τα πρόσωπα για τα οποία ισχύει η *κατηγορική προσταγή*

«πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο» (ΘΜΗ 66-67).

Πως όμως *αναγνωρίζω* τον άλλο ως πρόσωπο; Μια αινιγματική αποστροφή στην *Υπερβατική Διαλεκτική* είναι:

«... η διαρκής μονιμότητα στην ζωή εφ' όσον το όν που νοεί (ως άνθρωπος) είναι συγχρόνως στον εαυτό του ένα αντικείμενο εξωτερικών αισθήσεων, είναι αφ' εαυτής φανερό...» (ΚΚΑ Β 415).

Η Patricia Kitcher αναφερόμενη και στην θέση του Peter Strawson για αυτό το ζήτημα., θα ισχυριστεί ότι η κατά την ζωή συνέχεια του σώματος είναι ο συνήθης τρόπος για να αποφασίσουμε την συνέχεια του εαυτού, θα αρνηθεί όμως ότι η σωματική συνέχεια είναι η «κρίσιμη ένδειξη» για την ταυτότητα του εαυτού (Kitcher 2009, κεφ. 7 σ. 28). Ωστόσο η σωματικότητα μπορεί να θεωρηθεί πράγματι ως η κρίσιμη ένδειξη για την ταυτότητα ενός μη ικανού ατόμου όπως η Margo. Επειδή ο άλλος (όπως και ο εαυτός άλλωστε) ως προσωπικότητα δεν είναι εμπειρικά γνώσιμος, είναι πάντα πρόσωπο έστω και σωματικά (όπως ισχύει και νομικά). Η Margo ένα 'μη πρόσωπο' κατά Parfit ή Locke, είναι τελικά πρόσωπο και μπορεί να υπάρξει μια τριτοπρόσωπη αναγνώρισή του. Διατηρεί 'θραύσματα', *ίχνη* ή *απαραίτητες προϋποθέσεις* της ανθρώπινης ιδιότητας όπως το θέτει ο Allen Wood (Wood 1998, 197). Εδώ ο Wood παρά την λογοκεντρική του ερμηνεία του Καντ, υποστηρίζει ένα είδος γενικού και όχι προσωπικού σεβασμού, λέγοντας ότι ένας καντιανός είναι προτιμότερο να απορρίψει την «αρχή της προσωποποίησης» δηλαδή τον σεβασμό της έλλογης φύσης σε κάποιο συγκεκριμένο άτομο (Wood 1998, 193) και ότι

«οφείλουμε να σεβόμαστε την έλλογη φύση πιο αφηρημένα, πράγμα το οποίο συνεπάγεται τον σεβασμό θραυσμάτων της ή απαραίτητων προϋποθέσεων για εκείνη» (Wood 1998, 198).

Το κρίσιμο ζήτημα εδώ είναι η διασφάλιση του σεβασμού ενός σταθερού πυρήνα της έλλογης φύσης των προσώπων πέρα από τις εμπειρικές της εκφάνσεις. Εάν δημιουργήσουμε ένα υποσύνολο 'μη προσώπων' μέσα στο σύνολο της ανθρωπότητας, ποιος και με ποια εμπειρικά κριτήρια θα καθορίσει τα όριά του; Τα εμπειρικά τεστ που εφαρμόζονται για τον καθορισμό του ουδού επάρκειας στην κλινική πράξη είναι και επιστημονικά και ηθικά επισφαλής, και έτσι «η εκτίμηση της επάρκειας προς απόφαση παραμένει σε συντριπτικό βαθμό θέμα *κλινικής εκτίμησης*». (Beauchamp and Childress 2009, 114-115) Η 'εκτίμηση' της έννοιας του επαρκούς προς απόφαση προσώπου είναι ωστόσο αποφασιστική για το πότε οι ΠΟ θα γίνονται αποδεκτές ως εξουσιοδότηση εκούσιας ευθανασίας (το *μη επαρκές πρόσωπο* δεν μπορεί να αποφασίσει ενάντια στις ΠΟ του) και αυτό λογικά επεκτείνεται και στην ακούσια και την μη εκούσια ευθανασία. Τα νοητικά υστερούντα άτομα, οι υπέργηροι, οι βαριά ψυχασθενείς και άλλες κατηγορίες μη ικανών προσώπων τα οποία υπολείπονται των εμπειρικών χαρακτηριστικών που απαιτεί η ψυχολογική άποψη της ΠΤ, και που δεν έχουν διατυπώσει ΠΟ, θα μπορούν κατ' αυτόν τον τρόπο να οδηγούνται σε ευθανασία, με απόφαση των αντιπροσώπων τους ή των θεραπόντων. Όπως επισημαίνει ο Velleman εάν «απλώς επιτρέψουμε την επιλογή στον θάνατο, αυτό μπορεί να απομειώσει τις συνθήκες υπό τις οποίες 'αξίζει να ζεις' και έτσι να δημιουργήσει νέους υποψήφιους για θανάτωση» (ολισθηρή πλαγιά) αλλά παρ' όλα αυτά «δεν μπορούμε να στερήσουμε από όλους κάτι το οποίο ηθικώς δικαιούνται απλώς διότι κάποιοι άλλοι θα ήσαν καλύτερα χωρίς αυτό» (Velleman 1999, 620).

Το επιχείρημά μας αναλόγως δεν είναι αυτό της ολισθηρής πλαγιάς, για τους λόγους που αναφέρει ο Velleman, διότι σε καντιανό πλαίσιο ο σεβασμός των καθηκόντων μας προς τους άλλους ως πρόσωπα, αποτελεί απροϋπόθετο καθήκον, ανεξάρτητο συνεπειών. Το επιχείρημά μας συνίσταται στην απόρριψη εξαρχής του εμπειρικού καθορισμού της έννοιας του

προσώπου, διότι αυτή η εκτίμηση υπόκειται στο σκεπτικό επιχείρημα του σωρίτη. Πόσες από την $A+B+Γ$ ιδιότητες (κόκκοι άμμου) απαιτούνται ώστε ο άλλος να θεωρείται πρόσωπο (σωρίτης);⁷ Η ψυχολογική άποψη είναι εκείνη που αναζητώντας εμπειρικά όρια σε κανονιστικές έννοιες, υπόκειται στο επιχείρημα της ολισθηρής πλαγιάς, αποδεκτό στο εμπειριστικό ωφελιμιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Η καντιανή άποψη της ταυτότητας που αναπτύξαμε καθιστά μη συνεκτική την θέσπιση εμπειρικών ορίων σε κανονιστικές έννοιες. Το πρόσωπο τόσο το δικό μας όσο και των άλλων δεν είναι γνώσιμο ως *πράγμα καθ' εαυτό* και δεν μπορούμε να του αποδώσουμε εμπειρικά διαβαθμισμένες ιδιότητες, δεν μπορούμε να το 'εκτιμήσουμε' αλλά οφείλουμε να σεβαστούμε την αξιοπρέπεια του η οποία γεννά ακέραια τα καθήκοντά μας προς αυτό, και προς τα κριτικά όσο και τα βιωματικά συμφέροντά του. Τα καθήκοντά μας απέναντί του είναι τέλεια και ατελή. Εάν υποθέσουμε ότι οι ΠΟ εκπροσωπούν την προηγούμενη αυτονομία και τα κριτικά συμφέροντά του και γεννούν το τέλει καθήκον του σεβασμού τους, τα *παρόντα βιωματικά συμφέροντα* του ίδιου προσώπου γεννούν υποχρεώσεις αγαθοπραξίας, οι οποίες θα πρέπει να γίνονται σεβαστές ιδιαίτερα από τον ιατρό, διότι αποτελούν και θεμελιώδεις επαγγελματικό του καθήκον.

Πως όμως νοείται η σύγκρουση της αυτονομίας με τα συμφέροντα στο ίδιο πρόσωπο εφόσον οι ΠΟ αφορούν το ίδιο πρόσωπο; Αυτό είναι δυνατόν να υπάρξει είτε λόγω της μη ταυτοχρονίας της έκφρασης της αυτονομίας με τα συμφέροντα, είτε λόγω αδυναμίας της

βούλησης. Ο σεβασμός στις ΠΟ αποτελεί «τον σεβασμό μας προς τα πρόσωπα που μας υπέδειξαν *έγκαιρα* πώς να τα αντιμετωπίσουμε την ώρα του θανάτου τους, όταν *γίνουν* *δικαιοπρακτικώς* ανίκανα για τη λήψη της σχετικής αποφάσεως» και «καθένας διαθέτει *μία* και *μόνη* *δικαϊκή* ταυτότητα» (Βασιλόγιαννης 2016, 7). Η ιδιαιτερότητα όμως των περιπτώσεων όπως της Margo έγκειται στο ότι τα συγκεκριμένα άτομα δεν είναι άμεσα αντιμετώπιμα με τον θάνατο, αλλά με μια ζωή άγνωστης διάρκειας, διαθέτοντας 'θραύσματα' ανθρωπινότητας κατά Wood αλλά και ισχυρά βιωματικά συμφέροντα. Στην περίπτωση αυτή οι ίδιες οι ΠΟ είναι που αναγνωρίζουν και προλαμβάνουν αυτήν την πιθανή μελλοντική σύγκρουση της παρούσας αυτονομίας του συντάκτη τους με τα μελλοντικά βιωματικά του συμφέροντα, λόγω αδυναμίας (ή αλλαγής) της βούλησής του. Και εικάζοντας την πιθανή αυτή μελλοντική σύγκρουση, αυτός που τις διατυπώνει «θέλει όπως ο Οδυσσέας να προσδεθεί στον ιστό της πίστεώς του» (Dworkin 2013, 323).

Επειδή οι ΠΟ εντέλλονται ιατρικές πράξεις συνδρομής σε παθητική ή ενεργητική ευθανασία, θα πρέπει να ικανοποιούν τα βασικά κριτήρια της ενήμερης συγκατάθεσης ώστε να εκφράζουν την αυτονομία του ασθενή. Δεν μπορεί να απαιτείται ρητή ενήμερη συγκατάθεση για μια σκληροκοιδοτομή και όχι για την ιατρικώς υποβοηθούμενη ευθανασία. Αυτό είναι ένα θέμα που δεν έχει επαρκώς διευκρινισθεί ακόμα. Έτσι οι ΠΟ μπορεί να είναι ασαφείς για τις συνθήκες εφαρμογής τους, ανενημέρωτες για το τι πραγματικά αφορούν και για το ποιες είναι οι συνέπειές τους, αλλά και παρωχημένες λόγω των επιστημονικών εξελίξεων που έχουν συντελεστεί εν τω μεταξύ. Στην Βελγική νομοθεσία «η διαθήκη ισχύει μόνο για 5 έτη πριν την απώλεια της συνείδησης και γι αυτόν τον λόγο είναι απαραίτητη η θέση ημερομηνίας από τον ασθενή» (Ρεθυμιωτάκη 2012). Όταν ο αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος αποφάσισε ότι στο τελικό προχωρημένο στάδιο της νόσου του δεν επιθυμούσε να εισαχθεί σε νοσοκομείο αλλά να παραμείνει στον χώρο του και να πεθάνει μεταξύ των οικείων του, η απόφασή του έγινε σεβαστή (Καντιάνης 2008). Το ίδιο συμβαίνει και με τις περιπτώσεις του 'τελικού σταδίου' στις οποίες οι

⁷ Το σκεπτικό επιχείρημα του σωρίτη είναι απλό. Πόσοι κόκοι σιταριού κάνουν ένα σωρό σιτάρι; Ένας; Δύο; εκατό συν ένας; Ο Γαληνός παρατηρεί ότι το να ισχυρίζεται κανείς ότι το να υπάρχει ή να μην υπάρχει σωρός εξαρτάται από ένα κόκκο σιτάρι, είναι παράλογο. Ο Σέξτος θα αποφανθεί σχετικά ότι δεν δεχόμαστε ένα παράλογο συμπέρασμα χάριν του επιχειρήματος, αλλά απορρίπτουμε όλο το επιχείρημα (τον εμπειρικό καθορισμό του προσώπου εδώ) (Πεντζοπούλου-Βαλαλά 2007: 228-232).

ΠΟ γίνονται σεβαστές, σύμφωνα και με την τρέχουσα ιατρική πρακτική που είναι πλέον υπέρ της μη παράτασης της μάταιης θεραπείας και του πόνου του αρρώστου. «Οι προγενέστερες οδηγίες γίνονται αποδεκτές πιο εύκολα ακριβώς εκεί που δεν είναι απαραίτητες» (Robertson 1991, 7). Από την άλλη, στην περίπτωση ασθενών μη τελικού σταδίου, και έχοντας ακόμη συνείδηση (Margo), οι οποίοι έχουν διατυπώσει γραπτά η προφορικά μια γενικόλογη επιθυμία για ευθανασία όταν θα πάσχουν από άνοια, η εγκυρότητα των ΠΟ αμφισβητείται από τον νόμο, και ο θεράπων οφείλει να τις λάβει υπ' όψη του αλλά όχι απαραίτητα να τις σεβαστεί. Ο Lorry Churchill θα πει ότι «οι προγενέστερες οδηγίες είναι σαν να παραγγέλνεις Κινέζικο γεύμα δέκα χρόνια εκ των προτέρων, από ένα μενού που συνεχώς αλλάζει και σε μια γλώσσα που δεν κατανοείς» (Churchill 1989, 179). Υπ' αυτήν δε την έννοια δεν αμφισβητείται η συνέχεια του προσώπου και η *συνοχή της αυτονομίας και των συμφερόντων* του, αλλά η *απροϋπόθετη επέκταση* της προηγούμενης αυτονομίας μέσω των ΠΟ του.

Μέχρις εδώ υποστηρίξαμε μια υπερβατολογική θεώρηση του προσώπου η οποία αποδίδει ιδιότητα προσώπου στα μη ικανά άτομα, στα οποία ανεξάρτητα από την αξιολόγηση των έλλογων ικανοτήτων τους, αποδίδουμε ηθικό *status*, στο βαθμό που δεν παύουν να αναγνωρίζονται ως μέλη της έλλογης αυτονομοθετούμενης ανθρωπότητας η οποία έχει αξιοπρέπεια. Είναι η «ενσάρκωση μιας υπερβατικής αξίας- της ανθρωπότητας στο πρόσωπό τους» (Rosen 2012, 150) και άρα συνιστούν φορείς όχι τιμής αλλά αξιοπρέπειας. Οι ΠΟ δεν μπορούν να γίνουν σεβαστές άνευ όρων. Η άποψή μας, συνάδει με την νομική στάση τόσο στην χώρα μας όσο και στις ΗΠΑ σχετικά με αυτό το θέμα. Η *ένσταση κατά του ηθικού κύρους* είναι ισχυρή στο πλαίσιο της διατήρησης της έννοιας του προσώπου στο μη ικανό άτομο, και της υποχρέωσης να σεβαστούμε τόσο τα *κριτικά* όσο και τα *βιωματικά καλύτερα συμφέροντά* του σεβόμενοι την αξιοπρέπειά του.

5. Μπορούν να γίνουν αποδεκτές στο καντιανό πλαίσιο οι ΠΟ ως μορφή αυτοκτονίας;

Στα ηθικά κείμενα του Καντ η αυτονομία αποδίδει αξιοπρέπεια σε όλα τα πρόσωπα, ο δε σεβασμός της αξιοπρέπειας γεννά και αγαθοπρακτικές υποχρεώσεις ως ατελή καθήκοντα προς τους άλλους (ΘΜΗ 67-69) Στο πλαίσιο μιας καντιανής εννόησης της *μερικής αυτονομίας* των μη ικανών η Ο'Neill θα ισχυριστεί ότι «δεν μπορούμε εύλογα να επεκτείνουμε το διαφωτιστικό μοντέλο της νομιμοποίησης της συναίνεσης στο ιατρικό πλαίσιο» (Ο'Neill 1984, 174) και «το να σεβόμαστε την αυτονομία απαιτεί να κάνουμε την συγκατάθεση δυνατή [για τους μερικά ανίκανους] παίρνοντας υπ' όψη την οποιαδήποτε μερική αυτονομία μπορεί να έχουν» (Ο'Neill 1984, 175). Εκεί όμως όπου η αυτονομία είναι μειωμένη, επιβάλλεται η αγαθοπρακτική προστασία των μη επαρκών για απόφαση. Το καθήκον της αγαθοπραξίας υπόκειται λόγω της ατέλειάς του σε μια καζουιστική διαδικασία. Η κατηγορική προσταγή πέρα από τα συγκεκριμένα καθήκοντα που γεννά, «χρησιμοποιείται επίσης από ηθικούς αυτουργούς για την πρόσβαση σε πράξεις και πολιτικές των οποίων η ηθική αποδοχή είναι αμφίβολη.... [οπότε] η καζουιστική δεν πρέπει να διαχωριστεί από την κυρίως γραμμή της ηθικής επιχειρηματολογίας» (Herman 1984 578). Οι ΠΟ όπως επιτάσσει και ο νόμος, θα πρέπει να μπουν σε μια περιπτωσιολογική εκτίμηση των καθηκόντων τόσο του σεβασμού της αυτονομίας όσο και της αγαθοπραξίας από τους θεράποντες.

Αν υποθέσουμε όμως, ότι παρά την *συνέχεια* της έννοιας του προσώπου από το ικανό στο μη ικανό άτομο, οι ΠΟ συνιστούν την *επεκτεινόμενη έκφραση* της αυτονομίας του και των *κριτικών συμφερόντων* του, και ότι τα *παρόντα εμπειρικά βιωματικά συμφέροντα* του είναι υποδεέστερα των *κριτικών*, τα οποία σε κάθε περίπτωση υπερσχύουν. Και κατά συνέπεια ότι οι ΠΟ πρέπει να γίνονται σεβαστές ως αίτημα ευθανασίας ενός ατόμου όπως η Margo. Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για αυτό το θέμα διερευνώντας τα ηθικά κείμενα του Καντ; Επειδή ο Καντ δεν αναφέρεται στην ευθανασία μπορούμε μόνο υποθετικά να επεκτείνουμε στην ευθανασία, τις απόψεις του περί αυτοκτονίας. Το

θέμα της αυτοκτονίας είναι κεντρικό και όχι περιφερικό στην ηθική του. Η απόρριψη της αυτοκτονίας είναι κάθετη και σε πολλά σημεία του έργου του.

Κατ' αρχάς η αυτοκτονία αντιβαίνει στην δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής κατά την οποία πρέπει να πράττεις έτσι «ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο» (ΘΜΗ 66-67). Παραμένοντας στον δικό μας προβληματισμό, μπορούμε να δεχτούμε πως ένα άτομο μπορεί να συντάξει ΠΟ για την μη υποβολή του σε μάταιες θεραπείες όταν θα βρίσκεται στο τελικό στάδιο κάποιας ανίατης ασθένειας, διότι αυτό συνιστά μια μάταιη μεταχείρισή του από άλλους ως μέσο, με ερευνητικούς ή άλλους σκοπούς. Ωστόσο το να δώσει οδηγίες αποφασιστικές και ενάντιες στα βιωματικά συμφέροντά του (παθητική ή ενεργητική ευθανασία), για μια περίοδο κατά την οποία δεν θα είναι ικανός, ισοδυναμεί με την μεταχείριση ενός προσώπου, του δικού του, αλλά και της ανθρωπότητας στο δικό του πρόσωπο, ως πράγμα.

αυτός είναι πράγματι ο *proprietaryus* (ιδιοκτήτης) του [του σώματός του], δηλαδή το κυβερνά και το εξουσιάζει, αλλά ως πρόσωπο*, σε περίπτωση που το διέθετε ως πράγμα*, το φαινόμενο εμφανίζεται περιοριζόμενο από το νοούμενο (LOE, «Vigilantius» 27:593, 341, μετάφραση δική μας).

*δικές μας επισημάνσεις

Στα ΘΜΗ ο Καντ καταδικάζει την αυτοκτονία ως παραβίαση ενός τέλειου καθήκοντος προς τον εαυτό. Δίνει το παράδειγμα κάποιου που έχει αηδιάσει από την ζωή του μετά από μια σειρά ατυχιών και σκέφτεται την αυτοκτονία, σχηματίζει δε τον γνώμονα «από εγωισμό βάζω ως αξίωμα να συντομεύσω την ζωή μου εφόσον η συνέχισή της μου επιφυλάσσει περισσότερη δυστυχία παρά ευτυχία» (ΘΜΗ 53). Στην συνέχεια εξετάζει την δυνατότητα να γίνει αυτός ο γνώμονας καθολικός νόμος της φύσης αλλά τον βρίσκει να αντιφάσκει με την προσπάθεια καθολίκευσης και καταλήγει:

Άρα ο γνώμονας αυτός δεν μπορεί να γίνει καθολικός νόμος της φύσης και

κατά συνέπεια συγκρούεται εντελώς με το ανώτατο αξίωμα κάθε καθήκοντος (ΘΜΗ 54).

Καταδικάζει έτσι απερίφραστα την αυτοκτονία. Στην ΜΗ στο άρθρο 1 της Ηθικής Στοιχειολογίας το οποίο είναι αφιερωμένο στην αυτοχειρία θα πει:

το να εκμηδενίσει κανείς το υποκείμενο της ηθικότητας στο πρόσωπό του είναι ακριβώς το ίδιο με το να εξαλείψει από τον κόσμο όσο εξαρτάται από αυτόν, την ίδια την ηθικότητα κατά την ύπαρξή της, η οποία εν τούτοις είναι σκοπός καθ' εαυτόν (ΜΗ 422-423).

Ωστόσο σε άλλα σημεία του έργου του φαίνεται να αφήνει μια δυνατότητα δικαιολόγησης της αυτοκτονίας. Στις Διαλέξεις Ηθικής θα θέσει αυτήν την δυνατότητα σαφώς:

Υπάρχουν πολλές συνθήκες υπό τις οποίες η ζωή μπορεί να θυσιάστεί εάν δεν μπορώ να την διατηρήσω με άλλο τρόπο παρά παραβιάζοντας τα καθήκοντα προς τον εαυτό μου, τότε δεσμεύομαι να την θυσιάσω παρά να παραβιάσω αυτά τα καθήκοντα αλλά από την άλλη η αυτοκτονία δεν επιτρέπεται κάτω από οιοσδήποτε συνθήκες*. (LOE, “Collins” 372, μετάφραση δική μας)

*δική μας επισήμανση
σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας άνθρωπος είναι πιθανόν να ατιμασθεί, είναι δεσμευμένος από το καθήκον να εγκαταλείψει την ζωή του, παρά να ατιμάσει την ανθρωπότητα στο πρόσωπό του... εάν ένας άνθρωπος δεν μπορεί να διατηρήσει την ζωή του παρά ατιμάζοντας την ανθρωπότητά του, θα όφειλε μάλλον να την θυσιάσει... είναι λοιπόν πολύ καλύτερο να πεθάνει με τιμή και υπόληψη παρά να παρατείνει την ζωή του κανείς για λίγα χρόνια (LOE, “Collins” 377, μετάφραση δική μας).

Στην δε ΜΗ ακριβώς μετά την απερίφραστη καταδίκη της αυτοκτονίας θέτει το περιπτώσιολογικό ερώτημα του εάν πράττει άδικα κάποιος που αυτοκτονεί επειδή έχει προσβληθεί από λύσσα και είναι

καταδικασμένος αλλά δεν θέλει να «κάνει και άλλους ανθρώπους δυστυχισμένους με την λύσσα του» (MH 423), χωρίς να απαντά. Δεν γίνεται σαφές αν το ερώτημα είναι ρητορικό και ο ασθενής θα πρέπει να αυτοκτονήσει. Επίσης δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για το τι πίστευαν την εποχή εκείνη για την λύσσα και εάν το να «κάνει και άλλους ανθρώπους δυστυχισμένους με την λύσσα του» υπονοεί ότι θα κολλήσει και άλλους διασπείροντας την νόσο ή απλώς θα στενοχωρήσει του οικείους του με τις φοβερές εκδηλώσεις της λύσσας. Ωστόσο δεν αναφέρει ότι θα πρέπει να αυτοκτονήσει διότι λόγω της λύσσας θα υποφέρει ο ίδιος και θα χάσει τον έλεγχο του εαυτού του ή θα πονά υπερβολικά. Δεν «αυτοκτονεί για να γλυτώσει από μια δύσκολη κατάσταση» (ΘMH 67) αλλά για να μην κάνει κακό σε άλλους έστω και άθελά του. Σε αυτό αλλά και στα άλλα περιπτωσιολογικά ερωτήματα που παραθέτει, όπως και στα σχετικά αποσπάσματα από το *LOE* η αυτοκτονία είναι δυνατόν να νοηθεί, όχι για να πεθάνει 'με αξιοπρέπεια' αλλά για να μην ζήσει 'χωρίς αξιοπρέπεια'. Και η καντιανή αξιοπρέπεια «είναι μάλλον αυτό που οι άνθρωποι οφείλουν να σέβονται, και το επιδεικνύουν μόνον μεταχειριζόμενοι ο ένας τον άλλον ηθικά» (Velleman 1999, 617- 618).

Από αυτές τις δηλώσεις του Καντ πολλές φορές συμπεραίνεται ότι «είναι σχετικά απλό να υποστηρίξει κανείς ότι υπάρχει περιθώριο, στο πλαίσιο μιας καντιανής θεωρίας, ηθικής δικαιολόγησης περιπτώσεων εκούσιας ευθανασίας. Το δύσκολο είναι να δοθούν λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν » (Παπαδάκη 2017, 52). Ή ακόμα περισσότερο μπορεί να θεωρηθεί ότι σύμφωνα με τον Καντ «όταν ο άνθρωπος χάνει την δυνατότητά του να προβαίνει σε λογικές κρίσεις και, λόγω αυτού παύει πλέον να είναι ικανός να ανάγει τους γνώμονές του σε καθολικούς νόμους, αδυνατεί πλέον να είναι αυτόνομος, μεταπίπτει στην κατηγορία του αποκλειστικώς φυσικού όντος οπότε παύει να διακρίνεται και από αξιοπρέπεια-πλέον διαθέτει μόνο κάποια τιμή ... και σε τέτοιες περιπτώσεις ...ο τερματισμός της ζωής κατά τον Cooley θα μπορούσε να εκληφθεί ακόμη και ως ηθική υποχρέωση» (Πρωτοπαπαδάκης 2016, 132).

Οι απόψεις περί μιας πιθανής καντιανής δικαιολόγησης της ευθανασίας χρήζουν εκτεταμένης κριτικής, αλλά εδώ και λόγω περιορισμών της έκτασης αυτού του άρθρου θα απαντήσουμε επιγραμματικά.

Το κυριότερο επιχείρημα που μπορεί να χρησιμοποιείται εδώ είναι αυτό της απώλειας της έλλογης υποκειμενικότητας, η οποία όταν χάνεται ή απομειώνεται «η ζωή του ατόμου αυτού θα έχει, καντιανά μιλώντας, την αξία ενός ζώου, όταν η ανθρώπινη ιδιότητά του υπονομευθεί από την ασθένεια» (Παπαδάκη 2017, 50). Πολύς λόγος γίνεται για την περίπτωση του πόνου ως δικαιολόγηση της αυτοκτονίας, διότι με τον αφόρητο πόνο ο άνθρωπος χάνει την έλλογη υποκειμενικότητά του. (Hill Jr., 1991, 101, Kamm 1997). Ο Velleman όμως παρατηρεί πως σύμφωνα με τον ισχυρισμό της Kamm, παρόλο που κάποιος αποδέχεται την καντιανή αντίληψη της αξίας του ως πρόσωπο, μπορεί να αντιμετωπίζει την ζωή σαν επιλογή, ερμηνεύοντας έτσι εσφαλμένα την καντιανή αντίληψη. Αφ' ετέρου, θεωρεί ότι οι θιασώτες της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας υπερτιμούν την σημασία του πόνου. «Αυτό που δικαιολογεί τον θάνατο είναι το αφόρητο του πόνου όχι η κατάσταση του πόνου» (Velleman 1999, 613 & 618). Ο αφόρητος πόνος ωστόσο σήμερα ελέγχεται από την παρηγορητική φροντίδα, και σε κάθε περίπτωση δεν διαταράσσει την έλλογη υποκειμενικότητα περισσότερο από την άνοια και το Alzheimer. Εξάλλου, το επιχείρημα για τον πόνο ως εμπειρική συνθήκη εύκολα επεκτείνεται σε άλλες μορφές σωματικού μαρτυρίου, όπως αυτό της ακραίας φτώχειας και της βασανιστικής πείνας που την συνοδεύει. Όλοι οι κάτοικοι των υποβαθμισμένων περιοχών του πλανήτη, που μοχθούν κάθε μέρα σε κάθε λογής δυσμενείς συνθήκες, ζώντας ζωές με μόνο σκοπό την εξασφάλιση τροφής για την επιβίωση, για παράδειγμα, τα παιδιά στις φαβέλες των σκουπιδιών σε μεγαλουπόλεις της Νότιας Αμερικής, ή οι κάτοικοι της υποσαχάριας Αφρικής που βρίσκονται σε μόνιμο λιμό, υποφέρουν καθημερινά τόσο πολύ, ώστε η έλλογη υποκειμενικότητά τους σίγουρα απομειώνεται από την αφόρητη πείνα και τον κάματο. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που θα αναγνωρίζαμε εδώ θα ήταν η υποχρέωση της

μείωσης της φτώχειας και όχι το δικαίωμα αυτών των εκατομμυρίων στην ευθανασία. Η κατάσταση του πόνου από μόνη της είναι απλώς άλλη μια εμπειρική συνθήκη, και από καντιανή άποψη δεν δικαιολογεί την αυτοκτονία.

Ο Καντ θέτει την πιθανότητα της αυτοκτονίας μόνο σε περίπτωση που κινδυνεύει αμετάκλητα η *ηθική* υπόσταση του ατόμου, η ανθρωπινότητά του και προτιμά να πεθάνει παρά να την χάσει. Η ασθένεια δεν συνιστά *ηθική βλάβη* με τον περιορισμό των σωματικών και νοητικών ικανοτήτων και τον πόνο που επιφέρει, αλλά μια εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση, και αν κάποιος «αυτοκτονεί για να γλυτώσει από μια δύσκολη κατάσταση, χρησιμοποιεί ένα πρόσωπο [τον εαυτό του] μόνο ως μέσο για να διατηρήσει μια υποφερτή κατάσταση έως το τέλος της ζωής του» (ΘΜΗ 67).

Τα άτομα δεν διαβαθμίζονται αξιολογικά από τον Καντ ως προς τις έλλογες ικανότητές τους. Ευρίσκονται σε μια συνεχή κλίμακα από την φυσική κατάσταση έως την κατάσταση του ιδανικά αυτονομοθετούμενου όντος. Η φυσική κατάσταση είναι επίσης σεβαστή. Τα άτομα βρίσκονται σε μια *διαδικασία ηθικοποίησης* μέσω του Λόγου και η ανθρωπότητα σε μια πορεία από τον φυσικό κόσμο, προς τον κόσμο των σκοπών. Ο καθένας μας βρίσκεται σε διαφορετικό σημείο αυτής της πορείας, αλλά δικαιούμαστε παρ' όλα ταύτα *όλοι ίσο σεβασμό* στην αξιοπρέπειά μας. Συχνές είναι οι διαβεβαιώσεις του Καντ ότι «πολλές διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, (οι οποίες όλες μαζί συνιστούν μια μεγάλη πλειοψηφία μέσα στο ανθρώπινο είδος) ευρίσκονται σε ένα προ-ηθικό στάδιο εξέλιξης» (Louden 2002, 15). Και τα στάδια εξέλιξης των ικανοτήτων των άλλων έλλογων η ηθικών ατόμων, δεν διαβαθμίζουν αντίστοιχα τα καθήκοντά μας απέναντί τους. Ο φυσιολογικός άνθρωπος δεν βρίσκεται ποτέ σε μια τέλεια και ανεξάρτητη κατάσταση αυτοδιάθεσης, αντίθετα σε πολλές φάσεις είναι εξαρτώμενος και ευάλωτος. Ωστόσο «όσο πιο ευάλωτος είναι από εμπειρική άποψη, τόσο πιο απαραβίαστος θα πρέπει να θεωρείται ηθικά». (Masferrer and García-Sánchez 2016, 3).

Τέλος μια εννοιολογική ασάφεια επιφύλασσεται στο πλαίσιο της δικαιολόγησης της αυτοκτονίας με οιονεί καντιανούς όρους. Η σύγχυση της αξιοπρέπειας με την *ευπρέπεια* ή

την *αίσθηση* *αυταξίας* αποτελεί εννοιολογικό σφάλμα που παρατηρείται συχνά. Η αξιοπρέπεια αποτελεί υπερβατολογική ιδιότητα των προσώπων. Μπορεί κάποτε να μην γίνεται σεβαστή (να παραβιάζεται στην πράξη) αλλά ποτέ δεν χάνεται. Ο όρος «θάνατος με αξιοπρέπεια» αποτελεί μια 'ρηχή' εννόηση της αξιοπρέπειας. Οι ασθενείς δεν χάνουν την αξιοπρέπειά τους όταν πονούν ή λερώνονται ή χάνουν την επαφή με την πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον Kerstein «... ο ασθενής μπορεί να αισθάνεται αμηχανία, ντροπή και ταπείνωση. Η αίσθηση της αυταξίας του μπορεί να έχει περιορισθεί.... αλλά η αυταξία δεν είναι αξιοπρέπεια» (Παπαδάκη 2017, 56). Ένα παρόμοιο εννοιολογικό σφάλμα, συχνό στο ίδιο πλαίσιο, είναι η εξίσωση της αυτονομίας *αυτοεξυπηρέτησης* (η ιατρική εκτίμηση της αυτονομίας) με την αυτονομία της βούλησης.

Οι ΠΟ κατά την *άποψη της επέκτασης*, συνιστούν έκφραση της αυτονομίας. Υπάρχουν ωστόσο όρια στην ατομική αυτονομία και τον αυτοκαθορισμό. Η ηθελημένη δουλειά ή ο συναινετικός κανιβαλισμός δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά ως μορφές αυτοδιάθεσης. Οι ΠΟ όμως φαίνεται να εκφράζουν και ένα αξιολογικό σχόλιο για την αξία της ζωής των βαριά πασχόντων, όσων πονούν, των νοητικά υστερημένων, των καρκινοπαθών του τελευταίου σταδίου. Ο Velleman αναφέρει χαρακτηριστικά ότι πάσχοντας ο ίδιος από καρκίνο και έχοντας υποστεί χημειοθεραπείες, παραβρέθηκε σε συνέδριο φιλοσοφικής υπεράσπισης της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, και ακούγοντας άλλους να μιλούν για την ελευθερία επιλογής ανάμεσα στην ζωή (για την οποία αυτός πάλευε) και τον θάνατο, μέσω του καπνίσματος, αισθάνθηκε σαν ένας Εβραίος που άκουγε αντισημιτικά ανέκδοτα από κάποιους που δεν ήξεραν ότι ήταν Εβραίος (Velleman 1999, 607). Οι άλλοι σύνεδροι βέβαια υπερασπίζονταν αυτήν την επιλογή, η οποία ουσιαστικά καταργεί την ανεξάρτητη από ζημίες και κέρδη αξία της ζωής, *για την δική τους ζωή*. Και είχαν νομικά τουλάχιστον αυτό το δικαίωμα, διότι στο πεδίο που αφορά το ερώτημα του *νοήματος* της ζωής «η άσκηση κρατικού εξαναγκασμού ισοδυναμεί με *τυραννία*» (Βασιλόγιαννης 2016, 7). Ωστόσο, τα σχόλιά τους αφορούσαν και αυτόν. Η δική τους

αδιαφορία για την αξία τους ως πρόσωπα, ήταν σαν τον αντισημιτισμό ενός αυτομισούμενου Εβραίου που έθιγε όμως και αυτόν ως ένα υποθετικό Εβραίο (Velleman 1999, 614). Πολύ περισσότερο, οι ΠΟ δεν είναι απλές δηλώσεις και δεν ισοδυναμούν με λιγότερο ή περισσότερο επιπόλαια αντισημιτικά ανέκδοτα. Αιτούνται την θεσμική έγκριση και καθιέρωσή τους, άρα εμμέσως επιζητούν και την συλλογική υιοθέτηση ως ανεκτής της αξιολογικής κρίσης της ζωής που εμπεριέχουν.

Η υπερβατολογική καντιανή προσέγγιση του προσώπου που επιχειρήσαμε είναι μια *άποψη συνέχειας* του προσώπου και όχι *επέκτασης*, διότι ο μη ικανός είναι ακόμη πρόσωπο το οποίο έχει *βιωματικά συμφέροντα* τα οποία πρέπει να γίνουν σεβαστά και να σταθμιστούν έναντι της *προηγούμενης αυτονομίας και των κριτικών συμφερόντων* (όπως αναγνωρίζει και ο νόμος). Από δε την καντιανή στάση έναντι της αυτοκτονίας στα ηθικά κείμενα που διερευνήσαμε εν συντομία, δεν προκύπτει η δυνατότητα ηθικής δικαιολόγησης των ΠΟ στις περιπτώσεις που αναφερθήκαμε. Σίγουρα, η συζήτηση αυτή βρίσκεται στην αρχή της και είμαστε ακόμη μακριά από το να επιτύχουμε μια αναστοχαστική ισορροπία για θέματα που αφορούν την αναγνώριση της *ιερότητας* της ζωής και κατά μείζονα λόγο του προσώπου. Στην πράξη στην χώρα μας, οι ΠΟ οδηγίες γίνονται σεβαστές όσον αφορά την μάταιη θεραπεία, αλλά σε κάθε άλλη περίπτωση, όπως επιτάσσει και ο νόμος, θα πρέπει να ελέγχονται ως προς την ισχύ τους και να σταθμίζονται προσεκτικά έναντι των *παρόντων βιωματικών* συμφερόντων του ασθενούς.

Συντομογραφίες

- ΚΚΑ** Kant I. 1979. Κριτική του καθαρού Λόγου. Εισαγωγή- μετάφραση-σχόλια Γιανναράς Α. Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΘΜΗ** Kant I. 1984. Τα Θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών. Μετάφραση Τζαβάρας Γ. Δωδώνη Αθήνα-Γιάννινα.
- LOE** Kant I. 1997. Lectures on Ethics. Translation Heath P. Heath P, Schneewind JB (ed). Cambridge University Press, Cambridge and New York.

- ΚΚΑ** Kant I. 2006. Κριτική του καθαρού Λόγου, υπερβατική διαλεκτική-υπερβατική μεθοδολογία. Μετάφραση Δημητράκοπουλος Μ. Αθήνα.
- ΜΗ** Kant I. 2013. Μεταφυσική των ηθών. Μετάφραση, σημειώσεις, επιλεγόμενα, Ανδρουλιδάκης Κ. Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα.

Βιβλιογραφία

- Allison EH. Kant's Transcendental Idealism. An Interpretation and Defense. Yale University Press, New Haven and London, 2004.
- Beauchamp T, Childress J. Principles of Biomedical Ethics, 6th ed. Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Churchill LR. Trust, Autonomy, and Advance Directives. Journal of Religion and Health 1989, 28: 175-182.
- Davis J. Precedent Autonomy, Advance Directives, and End-of-Life Care. In Steinbock B (ed) The Oxford Handbook of Bioethics: Oxford University Press, New York, 2007: 349-374.
- Dresser R, Robertson J. Quality of Life and Non-Treatment Decisions for Incompetent Patients A Critique of the Orthodox Approach. Law, Medicine & Health Care 1989, 17:234-244.
- Dworkin R. Η Επικράτεια της ζωής. Απόδοση-εισαγωγή Βασιλόγιαννης Φ. Εκδόσεις Αρσενίδης, Αθήνα.
- Firlik AD. Margo's Logo. JAMA 1991, 265: 201.
- Frankfurt H. Freedom of the Will and the Concept of a Person. The Journal of Philosophy 1971, 68: 5-20.
- Hill, TE, Jr. Self-Regarding Suicide: A Modified Kantian View. In: Autonomy and Self-Respect. Cambridge University Press, Cambridge and New York, 1991.
- Kant I. Κριτική του καθαρού Λόγου. Εισαγωγή- μετάφραση-σχόλια Γιανναράς Α. Παπαζήσης, Αθήνα, 1979.
- Kant I. Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών. Μετάφραση Τζαβάρας Γ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1984.

12. Kant I. Lectures on Ethics. Translation Heath P. Heath P, Schneewind JB (ed). Cambridge University Press, Cambridge and New York, 1997.
13. Kant I. Κριτική του καθαρού Λόγου, υπερβατική διαλεκτική- υπερβατική μεθοδολογία. Μετάφραση Δημητράκοπουλος Μ. Αθήνα, 2006.
14. Kant I. Μεταφυσική των ηθών. Μετάφραση, σημειώσεις, επιλεγόμενα, Ανδρουλιδάκης Κ. Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα, 2013.
15. Kitcher P. Kant's Transcendental Psychology. Oxford University Press, New York Oxford, 1990.
16. Locke J. Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση. Εισαγωγή- μετάφραση-σχόλια Ξανθόπουλος Χ. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2016.
17. Louden R. Kant's Impure Ethics, From Rational Beings to Human Beings. Oxford University Press, USA, 2002.
18. Masferrer A, García-Sánchez E. Vulnerability and Human Dignity in the Age of Rights. In Masferrer A, García-Sánchez E (ed) Human Dignity of the Vulnerable in the Age of Rights. Springer International Publishing, Switzerland, 2016:1-28.
19. O'Neill O. Paternalism and Partial Autonomy. Journal of medical Ethics 1984, 10:173-178.
20. Parfit D. Reasons and Persons. Oxford University Press, Oxford, 1984.
21. Robertson JA. Second Thoughts on Living Wills. The Hastings Center Report 1991, 21: 6-9.
22. Rosen M. Dignity, Its History and Meaning. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2012.
23. Schechtman M. Staying Alive, Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life. Oxford University Press, Oxford, 2014.
24. Shoemaker D. Personal Identity and Ethics. Zalta EN (ed) The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2016.
25. Tsinoema S. The Principle of Autonomy and the Ethics of Advance Directives. Synthesis Philosophica 2015, 59: 73-88.
26. Velleman D. A Right of Self Termination? *Ethics* 1999, 109: 606 - 628.
27. Velleman, D. Identification and Identity. In Self to Self Selected Essays. Cambridge University Press, New York, 2007.
28. Wood A. Kant on Duties Regarding Nonrational Nature. *Aristotelian Society Supplementary Volume* 1998, 72: 189-210.
29. Βασιλόγιαννης Φ. Ευθανασία και εγγενής αξία της ανθρώπινης ζωής. Ομιλία στη δημόσια εκδήλωση του Κέντρου Φιλελεύθερων Μελετών «Μάρκος Δραγούμης», την 4.10.2016 στην Αθήνα, με θέμα: Ευθανασία: δικαίωμα ή έγκλημα;.
30. ΕΕΒ (Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής). Σύσταση: Η δεσμευτικότητα των οδηγιών μη ανάνηψης). Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 2013.
31. Καντιάνης Α. Δικαίωμα στον προσωπικό θάνατο: το παράδειγμα του Αρχιεπισκόπου. Εφημερίδα Καθημερινή, 26.1.2008.
32. Παπαδάκη Λ. Ζητήματα ηθικής φιλοσοφίας και βιοηθικής. Καντιανές προσεγγίσεις. Νήσος, Αθήνα, 2017.
33. Πεντζοπούλου-Βαλαλά Τ. Σέξτος ο Εμπειρικός. Ζήτρος, Αθήνα, 2007.
34. Πρωτοπαδάκης Ε. Η Ευθανασία και το διακύβευμα της αυτονομίας. Στο Κανελλοπούλου-Μπότη Μ, Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ (επιμ.) Βιοηθικοί Προβληματισμοί II, Το πρόσωπο. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2016:115- 135.
35. Ρεθυμιωτάκη, Ελένη. Ευθανασία και διαθήκες ζωής. Στο Δρακοπούλου Μ (επιμ) Ευθανασία. Αφιέρωμα στον πρώτο πρόεδρο της Επιτροπής Γεώργιο Κουμάντο. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής 10 Χρόνια Λειτουργίας 1999-2009. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 2012: 153-194.